

“ZOOPSIXOLOGIYA VA QIYOSIY PSIXOLOGIYANI ROSSIYADA O‘RGANILISHI”

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universitetining

Jizzax filiali Oila psixologiyasi kafedrasi o‘qituvchisi

Shovxiev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universitetining

Jizzax filiali “Psixologiya” fakulteti 322 -21 guruh talabasi

Gapparova Zokira Xudayberdi qizi

Annotatsiya: ushbu maqolada zoopsixologiyaning maqsadi, vazifalari va o‘rganish obyektlari haqida hamda qiyosiy psixologiyani Rossiyada o‘rganilishi haqida qisqacha ma’lumot keltiriladi.

Kalit so‘zlar: zoopsixologiya, qiyosiy psixologiya, psixika, individning rivojlanishi.

Qiyosiy psixologiya - bu hayvonlarning xulq-atvorini o‘rganish bilan bog‘liq psixologiya sohasi. Hayvonlarning xulq-atvoridagi zamonaviy tadqiqotlar Charliz Darvin va Georges Romanesning ishi bilan boshlangan va bu soha ko‘p sohaga mo‘ljallangan mavzuda rivojlangan. Bugungi kunda biologlar, psixologlar, antropologlar, ekologlar, genetikchilar va boshqalar hayvonlarning xulq-atvorini o‘rganishga hissa qo‘shmoqda. Qiyosiy psixologiya ko‘pincha hayvonlarning xulq-atvorini o‘rganish uchun taqqoslash usulidan foydalanadi. Qiyosiy uslub evolyutsion munosabatlarni anglash uchun turlar orasidagi o‘xshashlik va farqlarni taqqoslashni o‘z ichiga oladi. Qiyosiy usul shuningdek zamonaviy hayvon turlarini qadimgi turlarga solishtirish uchun ham ishlatilishi mumkin. Charliz Darvin va Jorj Romanes shogirdlaridan Per Flourens 1864-yilda nashr etilgan «Qiyosiy psixologiya» (Psychologie Comparée) kitobida termini birinchi marta ishlatgan. 1882-yilda Romanlar «Animal Intelligence» nomli kitobini chop etib, hayvon va inson harakatlarini taqqoslash tizimi. Boshqa muhim qiyosiy fikrlovchilardan Lloyd Morgan va Konrad Lorens ham bor edi. Xo‘sh, nega hayvonlarning o‘zini tutishlarini o‘rganishni xohlaysiz? Qanday hayvonlarni o‘rganish va turli turlarni taqqoslash insoniy xatti-harakatlar haqida foydali ma’lumotlarni taqdim etishi mumkin? Evolyutsion jarayonlarni tushunish uchun Amerika Psixologiya Assotsiatsiyasining oltinchi bo‘limi bo‘lgan Behriy nevrologiya va qiyosiy psixologiya jamiyati inson va hayvonlarning xatti-harakatlaridagi o‘xshashlik va farqlarga qarash, shuningdek, rivojlanish va evolyutsion jarayonlar haqida tushunchalar olish uchun foydali bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Qiyosiy psixologiya yuqori darajada rivojlangan umurtqalilarni atropogenetik holatlarini o‘rganuvchi sohalardan biri hisoblanadi.

Uning asosiy holati hayvonlarni intellektini o'rganishdan iboratdir. Ba'zi holatlarda qiyosiy psixologiya fan sifatida emas balki usul sifatida talqin etilishi mumkin. Ba'zi bir olimlar esa aksincha tasavvur qiladilar. Masalan, Vladimir Aleksandrovich Vagner zoopsixologiyani qiyosiy psixologiyani bir qismi sifatida e'tirof etgan. Qiyosiy psixologiya hozirgi kunda hayvonlar va insonlarning kelib chiqish qonuniyati va ularning rivojlanish holatlarini o'rganadigan fanlar qatoriga kiritiladi. Psixologiyada bu usul ko'pincha nomotetik yondashuvni qo'llaydiganlar tomonidan ma'qullanadi (masalan, Behaviourizm va biologik yondashuv). Qiyosiy psixologiya — psixologiya sohasi. Psixikaning filogenetik (kelib chiqish), ontogenetik (inson umriga oid) holatlar va ularning shakllarini tadqiq qiladi. Qiyosiy psixologiyada hayvonlar psixologiyasi odamlarniki bilan qiyoslanadi, ularning xulq-atvoridagi o'xshashliklar va tafovutlarning sabablari tekshiriladi, harakatlantiruvchi biologik va tabiiy kuchlar, ijtimoiy muhitdagi ta'sir o'tkazuvchi vositalar, omillar aniqlanadi. Zoopsixologiya Qiyosiy psixologiyaning asosiy bo'limi (tarkibiy qismi)dan iborat bo'lib, u turli guruhlariga, turlarga mansub hayvonlar, jonivorlar psixikasini, ularning xatti-harakatlarini o'rganadi. Etologiya — biologik va psixologik jabhalar qorishmasidan iborat bo'lib, hayvonlarning xatti-harakatidagi tug'ma (irsiy) alomatlar, mexanizmlar insonniki bilan umumiy negizga ega ekanligini o'rganuvchi soha. Qiyosiy psixologiya insonda ongning vujudga kelishi bilan bog'liq bo'lgan psixologik muammolarni qamrab oladi. Shuningdek, u inson xatti-harakatining biologik, ijtimoiy, turmushda orttirilgan jabhalarini tadqiq etuvchi psixologiya tarmog'i. Insonda mehnat faoliyatining vujudga kelishi va takomillashuvi, kishilik jamiyatining rivojlanishi, odamlar orasida o'zaro munosabat vositasi sifatida nutqning paydo bo'lishi ijtimoiy psixologik omillar, shart-sharoitlar turkumini tashkil qiladi. Insonda ongning paydo bo'lishi, rivojlanishi va o'zini o'zi anglashini aniqlovchi psixologik omillarni hisobga olish, bola kamoloti to'g'risidagi qonuniyatlarga asoslanish qiyosiy tahlilning mahsulidir. Qiyosiy psixologiya yuqori darajada rivojlangan umurtqalilarni atropogenetik holatlarini o'rganuvchi sohalardan biri hisoblanadi. Uning asosiy holati hayvonlarni intellektini o'rganishdan iboratdir. Ba'zi holatlarda qiyosiy psixologiya fan sifatida emas balki usul sifatida talqin etilishi mumkin. Ba'zi bir olimlar esa aksincha tasavvur qiladilar, masalan Vladimir Aleksandrovich Vagner zoopsixologiyani qiyosiy psixologiyani bir qismi sifatida e'tirof etgan. Zoopsixologiyada kreatsion nazariya. Kreatsionizm (lotin tilidan olingan creator - yaratuvchi) – bu yo'nalish tabiiy fanlarda nomaterial dunyoviy ongni shakllantirish imkonini beradi. Dunyoni yaratilishi xudo tomonidan amalga oshirilgan deb e'tirof etiladi. Ushbu nuqtai nazardahamma narsa xudoning irodasiga bog'liq deb e'tirof etiladi. Hozirgi zamon olimlari, ya'ni mazkur nuqtai nazar tarafdorlari kitoblardagi isbotdan tashqari faktlarni izlashadi. Etologiyada esa bu kam tadqiq qilingan. Biroq har doim ham bu shunday bo'lmagan. Teologik nazariyaning ilmiy asoslarini XVII asrda

yashab o'tgan olim R.Dekart (Rene Decartes 1596-1650) tahlil qilgan. Bu nazariyaning asosida xristianlik dinidagi ruhning abadiyligi haqidagi g'oya yotadi. Bu g'oya Evropaning ko'p qismida ustunlik qilgan. R.Dekart tanani ruhdan ayri rivojlanishi qabul qilgan, tafakkurni esa ruhning xususiyatlariga kiritgan. Ruh uchun aqliy jarayonlar kerak deb e'tirof etgan. Ruhning rivojlanishi faqat insonga xos deb ta'kidlagan. Hayvonlarni, uning fikricha, hissiyotsiz kimyoviy mashina sifatida talqin qilish mumkin. Zoopsixologiyada metafizik qarashlar. Metafizik dunyoqarashteologik dunyoqarashning rivojlangan shakli bo'lib hisoblanadi. Yangi tarixda teologik nazariyalarni ilmiy jihatdan asoslash majburiyati tug'ildi. Metafizikada hayvonlar kreations xulq-atvor tashuvchilari bo'lgan mustaqil mavjudotlar sifatida tahlil qilinadi. Metafizik psixologiyaning asosan oliy ongning mavjudligi haqidagi g'oyaga tayanadi. Metafizika xulq-atvorni tahlili qilish bilan shug'ullangan.

Qiyosiy psixologiya hozirgi kunda hayvonlar va insonlarning kelib chiqish qonuniyati va ularning rivojlanish holatlarini o'rganadigan fanlar qatoriga kiritiladi. Qiyosiy psixologiyani predmeti sifatida inson va hayvonlarning holatlarini solishtirishdan iboratdir. Shuning uchun ham qiyosiy psixologiya zoopsixologik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi, inson va hayvonlarning ontogenez va filogenezdagi o'zgarishlarni tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Qiyosiy psixologiya va zoopsixologiyani vazifasi sifatida quyidagilarni kiritishimiz mumkin. Zoopsixologiya fanga nisbatan an'anaviy ishonchsizlik holatlarining mavjudligi. Hayvonlarning psixikasini o'rganish mumkin emas degan g'oyalarning mavjudligi. Ilmiy zoopsixologiya hayvonlarning xissiyotlarini o'rganishdan iborat emas, balki uning vujudga kelishi va evolyutsiya natijasida o'zgarishini o'rganadi. Zoopsixologiyada kreations nazariya. Kreationsizm (lotin tilidan olingan creator - yaratuvchi) – bu yo'nalish tabiiy fanlarda nomaterial dunyoviy ongni shakllantirish imkonini beradi. Dunyoni yaratilish holatini Xudo tomonidan berilgan deb e'tirof etiladi. Bu nuqtai nazardan hamma narsa Xudoning irodasiga bog'liq deb etirof etiladi. Zamonaviy olimlar ya'ni bu nuqtai nazar tarafdorlari kitoblardagi isbotdan tashqari holatlarni izlashadi. Etologiyada esa bu kam tadqiq qilingan. Biroq har doim ham bu shunday bo'lmagan. Teologik nazariyani ilmiy holatini XVII asrda yashab o'tgan R.Dekart (Rene Decartes 1596-1650) tahlil qildi. Bu nazariyaning asosida xristianlik dinidagi ruhning abadiyligi olindi. Bu g'oya Yevropaning ko'p qismida yetakchilik qilardi. R.Dekart tanani ruhdan ayri rivojlanishi qabul qilardi, tafakkurni esa ruhning xususiyatlariga kiritgan edi. Masalan asalarilar 140 ga yaqin hidlarni ajratish xususiyatiga egadirlar. Asalarilar to'lqinlarni ham tez va oson ajrata oladilar. Inson tebranishlar chastotasini sekundiga 20 dan 20 mingga yaqinini ajratadi, qumursqalar esa faqat ultrazvuk tebranishlariga javob beradi. qumursqalarda yana ko'rishi yaxshi rivojlangan. Ularning ko'zlari umurtqalilardan farqli ravishda bir necha ming alohida bo'limchalardan iboratdir.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, zoopsixologiya orqali tabiatdagi hayonlarning psixikasi bilan tanishish va ularda bo'ladigan o'zgarishlarni kuzatish mumkin. Qiyosiy psixologiyani predmeti sifatida inson va hayvonlarning holatlarini solishtirishdan iboratdir. Shuning uchun ham qiyosiy psixologiya zoopsixologik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi, inson va hayvonlarning ontogenez va filogenezidagi o'zgarishlarni tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'ladi. Qiyosiy psixologiyani predmeti sifatida inson va hayvonlarning holatlarini solishtirishdan iboratdir. Shuning uchun ham qiyosiy psixologiya zoopsixologik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi, inson va hayvonlarning ontogenez va filogenezidagi o'zgarishlarni tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'ladi. Qiyosiy psixologiya va zoopsixologiyani funksiyasi sifatida quyidagilarni kiritishimiz mumkin. Zoopsixologiya fanga nisbatan an'anaviy ishonchsizlik holatlarining mavjudligi. Hayvonlarning psixikasini o'rganish mumkin emas degan g'oyalarning mavjudligi. Ilmiy zoopsixologiya hayvonlarning xissiyotlarini o'rganishdan iborat emas, balki uning vujudga kelishi va evolyusiya natijasida o'zgarishini o'rganadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. P.I.Ivanov. "Ta'limning psixologik asoslari". –T. 1963.
2. V.A.Kruteskiy. "Pedagogik psixologiya asoslari". –T. 1976.
3. A.V.Petrovskiy taxirida. "Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya". Moskva 1979.
4. 4. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Murotmusaev Komiljon Buriboyevich, Yuldashev Sheryigit Ergashovich. "PSCHOLOGY OF MODERN LEADERSHIP AS AN IMPORTANT PHENOMENON OF EFFECTIVE MANAGEMENT" **Intenational Journal of Early Childhood Special Education ISSN:1308-5581** 2022 yil
5. Shovxiyev L.(2021). Ursachen der Entstehung von psychischen Krisen. "**International Simposium of Young Scholars**" Xalqaro Amerika konferensiyasi. (514-516 betlar)
6. Shovxiyev, L., & Sharafitdinov, A. (2022). Psixologiyada tush korish tilsimlari. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 485–488. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5204>
7. Shovxiyev, Luqmoniddin Balibekova, G., (2022). Muloqot insonlarga ta'sir otkazish vositasi sifatida. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 518–520. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5229>
8. Shovxiyev L. & Sharafitdinov, A.,(2022). Hissiy intellekt va uning shakllanishi. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va

Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 437–440. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5161>

9. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li, B, Usmonqulova.P.Sh Jamiyatda shaxslararo munosabatlar va muloqot psixologiyasi (Ноучный Фокус jurnali. Rossiya hamda O‘zbekiston hamkorligidagi ilmiy jurnal) 159-bet. <https://nauchniyimpuls.ru/>

10. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li, Balibekova Gulshoda Saydulla qizi “Idrok shakllanishining yoshga doir xususiyatlari” WORLD OF SCIENCE jurnali. 380-bet. <http://scientificacademy.org/>

11. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li, Muhammadiyev Abdumo‘min Abduxoliq o‘g‘li Karl Gustav Yungning analitik psixologiyasida kollektiv ongsizlik tushunchasi. «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal. 17-19 betlar. <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/7263>

12. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li, Gapparova Zokira Xudayberdi qizi “Zoopsixologiya va qiyosiy psixologiyani Rossiyada o‘rganilishi” “TADQIQOTLAR” Respublika ilmiy-metodik jurnali.

13. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li, Ergashov Navruzbek Akmal o‘g‘li “A.ADLERNING INDIVIDUAL PSIXOLOGIYA BO‘YICHA ISHLAR” “TADQIQOTLAR” Respublika ilmiy-metodik jurnali. 70-75 betlar. <http://tadqiqotlar.uz/index.php/01/article/view/1562>.

14. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li, Xolmo‘minova Muxlisa Xudayor qizi B.F.Skinnerning hayoti va ijodi “TADQIQOTLAR” Respublika ilmiy-metodik jurnali. 63-69 betlar. <http://tadqiqotlar.uz/index.php/01/article/view/1561>

15. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li, Toshbekov Husniddin Orifjon o‘g‘li, EDVARD TORNDAYKNING TA’LIM TAMOYILLARI, TA’LIM NAZARIYASINING ASOSIY QONUNLARI VA XUSUSIYATLARI «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal.6-11 betlar.<http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/7261>

16. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li, Ernazarov Hamdam Beknazar o‘g‘li G.YU.AYZENKNING HAYOTI VA IJODI «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal. 165-169 betlar. <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/7259>

17. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li, Ubaydullayeva Yasmina Ulug‘bek qizi “Irodaviy harakatlarning yosh xususiyatiga bog‘liqligi”«ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal. 12-16 betlar. <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/7262>

18. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o‘g‘li, Qo‘chqorova Surayyo Baxtiyor qizi “KURT LEVIN HAYOTI VA IJODI” «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И

ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal. 139-143 betlar.
<http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/7253>

19. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Soriyeva Gulnoza Shuhrat qizi
“Muloqot va shaxslararo munosabatlar” «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И
ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal.

20. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Soriyeva Gulnoza Shuhrat qizi
“PSYCHOLOGY AND PERSONAL DEVELOPMENT” PEDAGOG jurali.

21. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Balibekova Gulshoda Saydulla qizi
“Shaxsda xavotirlanishning psixologik sabablari” «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И
ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal.

22. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Xolova Mohina Hayot qizi, “Ta’lim
jarayonida o‘quvchilar diqqat barqarorligini o‘rganilishda innovatsion usullardan
foydalanish” «ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В
МИРЕ» Xalqaro ilmiy jurnal. 132-138 betlar.
<http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/7252>

23. Shovxiyev Luqmoniddin Boynazar o'g'li, Ergashova Dilafruz Ergash qizi,
“Ta’lim motivatsiyasi va uni shakllantirish jarayoni” “TADQIQOTLAR” Respublika
ilmiy-metodik jurnali. 76-81 betlar.
<http://tadqiqotlar.uz/index.php/01/article/view/1563>